

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชายฝั่งทะเล: แนวทางการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่อ่าวบางตะบูน อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี

Cultural Landscape on the Coast: An Approach to Natural Resource Conservation and Management in Bang Taboon Bay, Ban Laem District, Phetchaburi Province

อรณม ตั้งกิจงามวงศ์

Ornaim Tangkitngamwong

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพมหานคร 10900

Faculty of Architecture, Kasetsart University, Bangkok 10900, Thailand

E-mail: archoat@ku.ac.th

บทคัดย่อ

พื้นที่อ่าวบางตะบูนเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ชายฝั่งทะเลของอำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี มีลักษณะธรณีสัณฐานเป็นที่ราบน้ำทะเลท่วมถึงและมีความสำคัญทางด้านระบบนิเวศน้ำกร่อย มีความโดดเด่นของทรัพยากรธรรมชาติทั้งทางด้านกายภาพและชีวภาพซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อวิถีการดำรงชีวิตและเศรษฐกิจของชุมชน ปัจจุบันสถานการณ์ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติมีแนวโน้มความรุนแรงเนื่องจากขาดการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสม ก่อให้เกิดความขัดแย้งของการใช้ประโยชน์ที่ดิน เกิดการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาลักษณะภูมิทัศน์วัฒนธรรมชายฝั่งทะเลพื้นที่อ่าวบางตะบูนเพื่อการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาที่มีอยู่ในการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสมในสถานการณ์ปัจจุบัน ด้วยการสำรวจพื้นที่และสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง การวิเคราะห์เพื่อประเมินสถานการณ์ปัญหา จากการศึกษาพบว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมที่พัฒนาการจากอดีตมีเทคโนโลยีการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม ดังนั้น จากผลการศึกษาจึงนำไปสู่การเสนอแนะแนวทางประยุกต์ใช้องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ชายฝั่งทะเลอ่าวบางตะบูน ครอบคลุมประเด็นในด้านการรักษาระบบนิเวศและสภาพแวดล้อม รวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจัดการโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน

Abstract

Bang Taboon Bay is a part of coastal area in Ban Laem District, Phetchaburi Province. An active tidal flat is the geomorphology which creates the estuarine ecosystem. Mud flats, estuary and mangrove forest in the estuarine ecosystem are important natural resources for human living and economic of local community. Currently, trends of natural resources degradation in the area are being worse. Without proper conservation and management, land use conflict and inequity resources use will be more critical. This research aims to study cultural landscape on the coast of Bang Taboon Bay in order to gain knowledge on how to sustainable

conserve and manage natural resources. Site survey and stakeholders interview were conducted. Current trends of natural resource degradation situation were analyzed. The results confirmed that the cultural landscapes which have been developed in the past are appropriately use of technology to manage natural resources. Applications of local wisdom to the current situation are suggested as natural resources conservation and management guidelines. They are covering environmental and ecological system, local wisdom, and socio-economic issues.

Keywords

ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape)

ระบบนิเวศน้ำกร่อย (Estuarine Ecosystem)

ที่ราบน้ำทะเลท่วมถึง (Active Tidal Flat)

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom)

1. บทนำ

พื้นที่อ่าวบางตะบูนเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ราบชายฝั่งทะเลตอนบนของจังหวัดเพชรบุรี โดยมีแม่น้ำบางตะบูนเป็นลำน้ำย่อยที่แยกมาจากแม่น้ำเพชรบุรีแล้วไหลขึ้นไปทางเหนือออกสู่ทะเลอ่าวไทยที่อ่าวบางตะบูน อ่าวบางตะบูนเป็นส่วนหนึ่งของลุ่มน้ำเพชรบุรี ซึ่งถือได้ว่าเป็นลุ่มน้ำที่มีความหลากหลายทั้งลักษณะภูมิประเทศ ชีวภาพ ระบบนิเวศ และชาติพันธุ์ โดยเฉพาะอ่าวบางตะบูนที่อยู่ในเขตตอนล่างของลุ่มน้ำมีพื้นที่ป่าชายเลนที่มีความอุดมสมบูรณ์ ทรัพยากรชีวภาพที่หลากหลายและมีชุมชนที่สนใจอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่เข้มแข็ง (Panin et al., 2007)

ชายฝั่งทะเลของพื้นที่นี้มีลักษณะภูมิประเทศแบบที่ราบน้ำทะเลท่วมถึง (active tidal flat) จัดเป็นเขตระบบนิเวศน้ำกร่อย (estuarine ecosystem) (LDD, 1988) ซึ่งประกอบด้วยพื้นที่หาดเลน (mud flat) ปากแม่น้ำ (estuary) และป่าชายเลน (mangrove forest) ประกอบกับลักษณะพื้นที่ปากอ่าวบางตะบูนเป็นที่บรรจบของลำคลองธรรมชาติที่สำคัญหลายสาย พืชพรรณธรรมชาติจึงมีความหลากหลาย โดยพบว่าป่าชายเลนและป่าชายคลองตั้งแต่พื้นที่ปากอ่าวบางตะบูนลึกเข้ามาตามแม่น้ำลำคลองเป็นแหล่งอาศัยของสัตว์หลากหลายชนิด รวมทั้งสัตว์ที่อยู่ในสถานภาพใกล้สูญพันธุ์ (Thai Engineering Consultant Co., Ltd., 2002)

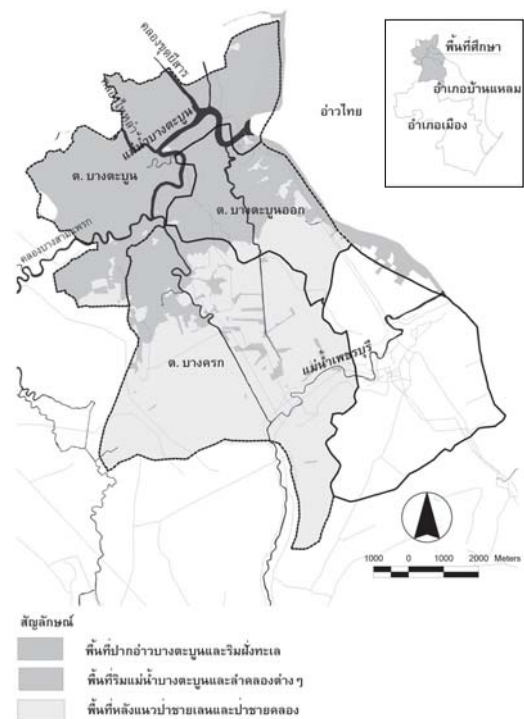
ด้วยความสมบูรณ์ของลักษณะธรรมชาติของปากแม่น้ำและป่าชายเลนบริเวณพื้นที่อ่าวบางตะบูน ซึ่งมีความโดดเด่นทั้งทางด้านกายภาพและชีวภาพ รวมถึงการพึ่งพิงอาศัยระบบนิเวศชายฝั่งทะเลเพื่อการดำรงชีวิตของชุมชน เกิดเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมซึ่งเป็นผลของความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่สะท้อนถึงพัฒนาการชุมชนจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ผ่านทางลักษณะกายภาพของพื้นที่ในชุมชน (Tangkitngamwong, 2007)

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาชนบทของพื้นที่อ่าวบางตะบูนในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ทั้งจากการพัฒนาเส้นทางคมนาคม สาธารณูปโภคและสาธารณูปการต่าง ๆ ส่งผลให้พื้นที่อ่าวบางตะบูนมีประเด็นปัญหาเรื่องความขัดแย้งของการใช้ประโยชน์ที่ดิน และปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ โดยเฉพาะความเสื่อมโทรมของคุณภาพน้ำ พื้นที่ชายฝั่งและทรัพยากรป่าชายเลน

ด้วยสมมติฐานที่ว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมที่พัฒนาการจากอดีตมีเทคโนโลยีการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม ดังนั้นการศึกษากุมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ในแง่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นและการวิเคราะห์แนวโน้มสถานการณ์ปัญหา จึงเป็นประโยชน์ในการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน การศึกษามุ่งหวังเพื่อให้เกิดองค์ความรู้ที่สามารถนำมาเป็นแนวทางการอนุรักษ์และจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน สามารถธำรงรักษาเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นของอ่าวบางตะบูน อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี ให้คงอยู่สืบไป

2. พื้นที่ศึกษา

พื้นที่ศึกษากุมิทัศน์วัฒนธรรมครอบคลุมพื้นที่ราบน้ำทะเลท่วมถึงของอำเภอบ้านแหลม ในตำบลบางตะบูน ตำบลบางตะบูนออก ตำบลบางครก ซึ่งจัดเป็นเขตระบบนิเวศน้ำกร่อย (LDD, 1988) ด้วยลักษณะทางธรรมชาติของระบบนิเวศดังกล่าว สามารถจำแนกพื้นที่ศึกษาออกเป็น 3 ส่วน (รูปที่ 1) โดยอาศัยเกณฑ์

รูปที่ 1 พื้นที่ศึกษากุมิทัศน์วัฒนธรรมบริเวณ ต.บางตะบูน ต.บางตะบูนออก ต.บางครก อ.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี

ของ Aksornkoae (1999) ที่ระบุปัจจัยที่ทำให้เกิดความแตกต่างคือ 1) ปัจจัยทางกายภาพ ได้แก่ ดินและน้ำ 2) ปัจจัยทางชีวภาพ ได้แก่ พืช (ความเค็มของน้ำ ความถี่ของน้ำทะเลท่วมถึง ปัจจัยทางกายภาพและเคมีภาพของดิน การระบายน้ำและกระแสน้ำ ความเปียกชื้นของดิน และลักษณะสังคมพืช) ร่วมกับ 3) ปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคม (socio-economic) ได้แก่ การใช้ที่ดินในการจำแนกพื้นที่ ซึ่งประกอบด้วย

1) พื้นที่ปากอ่าวบางตะบูนและริมฝั่งทะเล เป็นบริเวณที่แม่น้ำไหลมาบรรจบกับทะเล ลักษณะของดินบริเวณนี้เป็นดินเลนที่เกิดจากการตกตะกอนแร่ธาตุและสารอาหารต่าง ๆ ที่ปากแม่น้ำ รวมทั้งมีอิทธิพลน้ำเค็มท่วมถึงเป็นประจำ เนื่องจากบริเวณนี้อยู่ใกล้ทะเลมากที่สุด ดังนั้นน้ำจึงมีความเค็มค่อนข้างสูง สังคมพืชป่าชายเลนที่สำคัญ ได้แก่ โกงกาง แสม

2) พื้นที่ริมแม่น้ำบางตะบูนและลำคลองต่าง ๆ เป็นบริเวณที่ถัดลึกเข้าไปจากปากอ่าวตามแม่น้ำบางตะบูนถึงคลองบางครก เนื่องจากมีอิทธิพลกระแสน้ำจืดจากแม่น้ำบางตะบูนทำให้น้ำมีความเค็มน้อยลง ลักษณะดินของพื้นที่ชายเลนริมสองฝั่งแม่น้ำมีความเค็มน้อยกว่าเนื่องจากมีความถี่ของน้ำทะเลท่วมถึงน้อยกว่าพื้นที่ปากอ่าว พื้นที่สองฝั่งลำน้ำประกอบด้วยสังคมพืชป่าชายเลน และป่าชายคลองที่สำคัญ ได้แก่ โกงกาง ลำพูจาก

3) พื้นที่หลังแนวป่าชายเลนและป่าชายคลอง เป็นพื้นที่หลังแนวป่าที่ถูกเปลี่ยนแปลงลักษณะทางน้ำและการใช้พื้นที่เพื่อการใช้ประโยชน์การทำนาเกลือสวนมะพร้าว และการเพาะเลี้ยงกุ้งแบบอุตสาหกรรม คุณสมบัติของดินและน้ำมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมขึ้นอยู่กับลักษณะการใช้ที่ดิน สังคมพืช ได้แก่ ชะคราม

3. วิธีการศึกษา

3.1 ศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชายฝั่งทะเลอ่าวบางตะบูนในพื้นที่ปากอ่าวบางตะบูนและริมฝั่งทะเล พื้นที่ริมแม่น้ำบางตะบูนและลำคลองต่าง ๆ และพื้นที่หลังแนวป่าชายเลนและป่าชายคลอง โดยเน้นการสำรวจภาคสนามและสำรวจเจาะลึกเฉพาะเนื้อหาโดยการสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวและบุคคลที่เกี่ยวข้อง ในส่วนข้อมูลเอกสารทุติยภูมิทำการศึกษารวบรวมจากหนังสืองานวิจัย บทความที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ข้อมูลจังหวัดเพชรบุรี ข้อมูลเกี่ยวกับระบบนิเวศ ทรัพยากรชายฝั่ง

ทะเล อาชีพจากทะเล ภูมิทัศน์ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม และความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ชายฝั่งทะเลอ่าวบางตะบูน

3.2 วิเคราะห์แนวโน้มสถานการณ์ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรม และเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์และจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมสำหรับพื้นที่ศึกษา โดยอาศัยการประมวลข้อมูลจากการสำรวจศึกษาและประยุกต์ใช้ทฤษฎีต่าง ๆ บนพื้นฐานการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน

4. ลักษณะภูมิทัศน์วัฒนธรรมพื้นที่อ่าวบางตะบูน

ความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันระหว่างลักษณะธรรมชาติของพื้นที่กับการปรับเปลี่ยนประยุกต์ใช้ของชุมชนเพื่อการประกอบอาชีพ เป็นความเกี่ยวพันเชื่อมโยง และเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกันของระบบสังคมและระบบนิเวศ ก่อให้เกิดเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่ชายฝั่งทะเลที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นจังหวัดเพชรบุรี (Tangkitngamwong, 2007) สอดคล้องกับนิยามภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape) ของยูเนสโก (2005) ซึ่งกล่าวว่า “ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นสภาพแวดล้อมสรรค์สร้างที่อยู่ล้อมรอบตัวมนุษย์ เมื่อมนุษย์มีการตั้งถิ่นฐานในที่ใด ๆ จะมีการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมให้ตอบสนองต่อความต้องการในการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรม โดยการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมนี้เป็นไปอย่างพอเพียงและเคารพต่อธรรมชาติเพื่อให้มนุษย์สามารถดำเนินชีวิตร่วมกับสภาพแวดล้อมของแต่ละพื้นที่อย่างเป็นสุข”

การศึกษานี้เป็นการบูรณาการระหว่างภูมิทัศน์นิเวศวิทยาและวัฒนธรรม ดังนั้นจึงเน้นศึกษาเฉพาะภูมิทัศน์วัฒนธรรมชายฝั่งทะเลของอ่าวบางตะบูนที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในลักษณะต่าง ๆ (ตารางที่ 1 และรูปที่ 2) ดังนี้

4.1 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมปากอ่าวบางตะบูนและริมฝั่งทะเล

ลักษณะพื้นที่บริเวณปากอ่าวและริมฝั่งทะเลมีลักษณะเป็นหาดเลน มีความอุดมสมบูรณ์ของธาตุอาหารและอินทรีย์วัตถุจากตะกอนแม่น้ำเพชรบุรีที่ไหลสู่แม่น้ำบางตะบูนและจากแม่น้ำแม่กลองทำให้พื้นที่มีลักษณะเป็นพื้นที่ดินเลนอกใหม่ชายทะเล ป่าชายเลนบริเวณนี้จึงมีความอุดมสมบูรณ์ที่เกิดขึ้นเองตาม

ตารางที่ 1 แสดงวิถีชีวิตที่สะท้อนภูมิทัศน์วัฒนธรรมชายฝั่งทะเลในพื้นที่ศึกษา

[illegible]

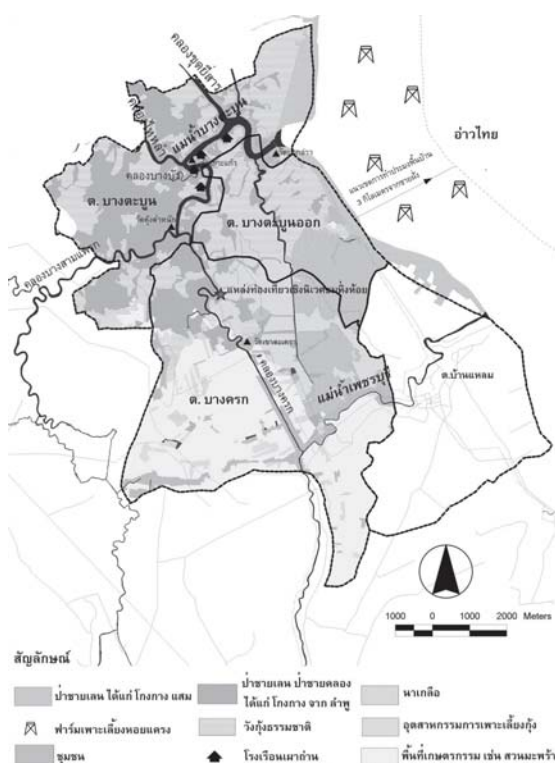
ที่มา: การสำรวจภาคสนาม, พฤษภาคม 2551

ธรรมชาติและที่เกิดขึ้นจากการปลูกป่าโกงกางในอดีต ปัจจุบันมีพืชหลากหลายชนิด เช่น แสมขาว แสมทะเล โกงกาง ใบเล็ก โกงกางใบใหญ่ ฝาดดอกขาว ถั่วขาว พังกาหัว สุมดอกแดง ตาตุ่มทะเล (Thai Engineering Consultant Co., Ltd., 2002)

4.1.1 การทำประมงพื้นบ้าน

ชาวประมงในบริเวณนี้ครึ่งหนึ่งเป็นประชากรคนไทยเชื้อสายจีน โดยคนจีนมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาการทำประมงชายฝั่งในอ่าวบางตะบูนเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะด้านอุปกรณ์และวิธีการทำประมง (Wattanawongsawang, 2004b) ซึ่งจากเดิมที่ใช้เพียงเรือพายเรือแจว และอุปกรณ์จับปลาง่าย ๆ เช่น ปล้องเคย ทำลอบ ยกยอ เบ็ดราว เบ็ดมือ ล้อมตอ ปลาตุก แหวงปลาไหล เปลี่ยนมาใช้เรือมาด เรืออู๋ป้าบ เรืออู๋เป็ด พร้อมกับวิธีการประมงจับสัตว์น้ำในปริมาณมากโดยใช้อุปกรณ์ เช่น โพงพาง โปะน้ำตื้น อวนลอย อวนลอม อวนรุน เป็นต้น

วิถีชีวิตการทำประมงของชาวบางตะบูนเป็นการทำประมงชายฝั่งหรือประมงพื้นบ้าน มักอยู่ในระยะไม่เกิน 3 กิโลเมตรจากฝั่ง ในช่วงเวลาน้ำขึ้น ชาวประมงจะนำเรือประมงลำเล็ก ๆ ออกหาปลา วางเบ็ดราวตกปลาตุกทะเล ภูโพงพาง ภูอวนโป๊ะ ดำน้ำจับปูไปตามปึกโป๊ะร้าง ภูลอบดักปูทะเล ซ่อนเคย ส่วนช่วงเวลาน้ำลง หาดเลนในอ่าวบางตะบูนจะอยู่เหนือน้ำไกลถึง 1.5 กิโลเมตร ชาวประมงจะมาเก็บหอยแครง และหอยเสียบบนหาดเลนนี้ ทั้งด้วยวิธีตีกระดานเลน (รูปที่ 3) และคราดหอย รวมถึงการออกเรือไปผูกอวนโพงพาง การวางลอบดักปูทะเล (เปลว พยัพพฤกษ์, สัมภาษณ์, 31 พฤษภาคม 2551)

ที่มา: การสำรวจภาคสนาม, พฤษภาคม 2551 และปรับปรุงจากข้อมูล
สารสนเทศทางภูมิศาสตร์ การใช้ประโยชน์ที่ดินปี พ.ศ. 2550
จัดทำโดยกรมพัฒนาที่ดิน

รูปที่ 2 ตำแหน่งพื้นที่สำรวจเพื่อศึกษาลักษณะภูมิทัศน์
วัฒนธรรมอ่าวบางตะบูน

รูปที่ 3 การเก็บหอยแครง หอยเสียบ ด้วยวิธีถีบกระดานเลน

นอกเหนือจากการทำประมงพื้นบ้านของชาวบางตะบูน ยังมีการแปรรูปผลผลิตประมงที่มีชื่อเสียง คือ การผลิตกะปิจากเคย โดยการซื้อเคยจากบริเวณป่าชายเลนแล้วนำมาหมัก ผลผลิตประมงและการแปรรูปที่ได้นำมาใช้เป็นอาหารในครอบครัวเป็นหลักที่เหลือนำไปขายหรือแลกเปลี่ยนโดยชาวบ้านชุมชนริมน้ำใกล้เคียง

วิถีชีวิตการพึ่งพาทรัพยากรประมงเพื่อประกอบอาชีพในพื้นที่ปากอ่าวและริมฝั่งทะเลบางตะบูนจากอดีตถึงปัจจุบัน และการพัฒนาวิถีประมงที่เปลี่ยนไปจากอดีต แต่ยังคงมีลักษณะที่ได้ผลผลิตในระดับพอเพียงสะท้อนให้เห็นคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม ปริมาณกิจกรรมการประมงที่เกิดขึ้นเป็นจำนวนมากในปัจจุบันก่อให้เกิดการลดลงของปริมาณสัตว์น้ำ ทำให้ชาวประมงพื้นบ้านบางส่วนพยายามที่จะปรับเปลี่ยนวิธีการประมง โดยการเพิ่มปริมาณเครื่องมือประมงและเปลี่ยนลักษณะเครื่องมือประมงเพื่อเพิ่มความสามารถในการจับสัตว์น้ำ ชาวประมงบางส่วนต้องออกไปทำประมงน้ำลึก หรือหันเหไปทำการเพาะเลี้ยงชายฝั่งแทน ขณะเดียวกันเรือประมงพาณิชย์ อวนรุน อวนลาก ละเมิดกฎหมายรุกล้ำเข้ามากวาดจับสัตว์น้ำในเขตทรัพยากรชายฝั่ง 3,000 เมตร ซึ่งทำให้สัตว์น้ำชายฝั่งร่อยหรอ และเครื่องมือของชาวประมงพื้นบ้านเสียหาย เป็นภัยคุกคามสำคัญที่กำลังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัฒนธรรมบริเวณพื้นที่ปากแม่น้ำและริมฝั่งทะเลของบางตะบูน

4.1.2 ฟาร์มเพาะเลี้ยงหอยแครง

พื้นที่บริเวณหาดเลนและปากแม่น้ำบางตะบูน มีการเลี้ยงหอยแครงเป็นฟาร์มมานานกว่า 100 ปีแล้ว โดยอ่าวบางตะบูนเป็นพื้นที่ที่มีการเริ่มเลี้ยงหอยแครงขึ้นครั้งแรก (Hongvivat, 2001) ปัจจุบันเป็นฟาร์มเพาะเลี้ยงหอยแครงที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศ

การทำฟาร์มเลี้ยงหอยแครงในพื้นที่อ่าวบางตะบูน มี 2 ระบบ คือ ระบบการเลี้ยงหอยแบบดั้งเดิมและระบบการเลี้ยงหอยแบบวิธีพัฒนา ในอดีตการทำฟาร์มหอยแครงใช้ระบบการเลี้ยงแบบดั้งเดิม โดยใช้พื้นที่บริเวณบ้าน 5-30 ไร่ ด้วยการล้อมคอกกรอบบริเวณฟาร์มด้วยฝือกไม้ไผ่ รวกริเวณเป็นแผงยาวติดกัน ส่วนใหญ่นิยมเลี้ยงหอยแครงพันธุ์พื้นบ้าน ซึ่งเป็นหอยที่มีขนาดใหญ่ เนื้อนุ่มฉ่ำ รสหวานกว่าหอยพันธุ์มาเลเซีย การเก็บหอยใช้วิธีการถีบกระดาน คราดมือ และการใช้คราดเหล็กลากด้วยเรือ

ในปัจจุบันชาวบ้านเปลี่ยนมาเลี้ยงหอยแบบวิธีพัฒนา โดยใช้พื้นที่ประมาณ 100 ไร่ต่อราย (เปลว พยัพพฤกษ์, สัมภาษณ์, 31 พฤษภาคม 2551) มีการแบ่งอาณาเขตระหว่างกันโดยการปักเสาไม้รอบฟาร์มที่เรียกว่า “กระทุ” เสาแต่ละต้นห่างกัน 0.5-2 เมตร โดยนิยมเลี้ยงหอยแครงพันธุ์มาเลเซียเพราะเติบโตเร็วกว่า ในการเก็บหอย ชาวบ้านจะใช้เรือเปิดเป็นเรือคราดหอย แครงเท่านั้น เนื่องจากพื้นที่กว้างใหญ่เกินแรงคนและแรงคราดมือ ในบริเวณฟาร์มเลี้ยงหอยแครงแต่ละราย จะมีบ้านเฝ้าหอยแครงหรือกะเตง (รูปที่ 4) ที่สร้างขึ้นบริเวณหัวและท้ายของพื้นที่ฟาร์มเพื่อเฝ้าฟาร์มหอย

รูปที่ 4 ฟาร์มเลี้ยงหอยแครงและกะเตง

การเลี้ยงหอยแครงค่อนข้างเป็นที่นิยมมากของชาวบางตะบูน ทั้งนี้เพราะการเลี้ยงหอยแครงนั้นเลี้ยงง่าย เป็นภูมิปัญญาการเลี้ยงแบบธรรมชาติ สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายน้อย หอยจะหาอาหารกินเองตามธรรมชาติ ฟาร์มเลี้ยงหอยแครงสะท้อนให้เห็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่บางตะบูนที่โดดเด่นของชุมชนท้องถิ่นที่ได้พึ่งพิงระบบนิเวศชายฝั่งทะเลเพื่อการดำรงชีวิต สามารถจัดการทรัพยากรของตนเองโดยใช้เทคโนโลยีได้อย่างเหมาะสม และรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ

อย่างไรก็ตาม ภัยคุกคามสำคัญกำลังส่งผลต่อคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ คือ น้ำทิ้งจากอุตสาหกรรมและการเพาะเลี้ยงกุ้งดำในพื้นที่ซึ่งทำลายหอยในฟาร์มเลี้ยงและหอยที่เกิดตามธรรมชาติได้ หากไม่มีการควบคุมที่ดีพอจะเป็นการทำลายระบบนิเวศซึ่งเป็นต้นทุนการดำรงชีวิตที่สำคัญของชุมชนบางตะบูน

4.2 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมบริเวณพื้นที่ริมแม่น้ำบางตะบูนและลำคลองต่าง ๆ

ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญที่เป็นต้นทุนการดำรงชีวิตของชุมชนในบริเวณนี้ คือ ป่าชายเลนและป่าชายคลอง ซึ่งเป็นสังคมพืชที่ขึ้นอยู่บนพื้นที่บริเวณชาย

ดิ่งของสองฝั่งลำน้ำเหนือปากแม่น้ำขึ้นไปตามแม่น้ำ บางตะบูน คลองไหลล่า คลองบางบัว คลองบางสาม แพรก คลองบางครก ที่ได้รับอิทธิพลน้ำทะเลท่วมถึง เป็นพื้นที่ที่มีระบบนิเวศแบบน้ำกร่อย โดยมีพันธุ์ไม้ โกงกางใบใหญ่ โกงกางใบเล็ก ตะบูน ลำพู จาก เป็นหลัก และมีพันธุ์ไม้ชนิดอื่น ๆ ปะปนอีกมากมาย โดยเฉพาะพวกไม้พื้นล่าง เช่น เหงือกปลาหมอ มีความสำคัญในการเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ ช่วยยึดตลิ่ง กรองตะกอนดิน และช่วยรักษาคุณภาพในแหล่งน้ำ

นอกจากนี้ ริมสองฝั่งแม่น้ำและคลองต่าง ๆ ยังมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชน บ้านเรือนริมน้ำปลูกในลักษณะยกพื้นสูงป้องกันน้ำท่วมเวลาน้ำทะเลหนุน สลับด้วยป่าชายคลอง (รูปที่ 5) มีวัดและศาลเจ้าตั้งกระจายกันอยู่หลายแห่ง ซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนย่อยต่าง ๆ ชุมชนบางตะบูนเป็นชุมชนริมแม่น้ำเก่าแก่ที่สัญจรทางเรือเป็นหลัก

รูปที่ 5 บ้านเรือนของชาวประมงปลูกอยู่ริมน้ำยกพื้นสูง

ความหลากหลายของทรัพยากรป่าชายเลนและป่าชายคลองตลอดริมแม่น้ำบางตะบูนและคลองต่าง ๆ ก่อให้เกิดวิถีชีวิตการพึ่งพาทรัพยากรต่าง ๆ ที่หลากหลายแสดงถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากการประยุกต์ใช้ประโยชน์จากสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่แสดงความโดดเด่นและเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นของชาวบางตะบูน ได้แก่ การทำประมงพื้นบ้าน การเพาะเลี้ยงกุ้งในวังกุ้งธรรมชาติ ป่าโกงกางกับการเผาถ่าน ป่าจากกับการเย็บจาก ปาล์พูกับการทำทอเทียมเชิงนิเวศ

4.2.1 การทำประมงพื้นบ้าน

ลึกเข้าไปในพื้นที่ริมลำน้ำกร่อยแม่น้ำบางตะบูนและลำคลองซึ่งเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวประมง จะพบเห็นเรือประมงหลากหลายชนิดแล่นเข้าออกตามลำน้ำเพื่อออกไปทำประมงที่บริเวณปากอ่าวบางตะบูน

นอกจากนี้ ยังพบการทำประมงในแม่น้ำลำคลองด้วย โดยจะพบการกันอวนริมตลิ่ง เพื่อบีบสัตว์น้ำริมป่าชายเลน การจับสัตว์น้ำจากโพรงของชาวบ้าน จากการสำรวจพบว่า องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สำคัญคือเรือและอุปกรณ์จับสัตว์น้ำ

เนื่องด้วยชุมชนบางตะบูนเป็นชุมชนริมน้ำเก่าแก่ที่สัญจรทางเรือเป็นหลัก รวมทั้งชุมชนบางตะบูนเป็นศูนย์กลางการคมนาคมทางน้ำด้วยลักษณะที่เป็นคูกอ่าวมากกว่าอ่าวบ้านแหลม มีลำคลองหลายสายใช้เดินทางติดต่อกับตัวเมืองเพชรบุรี การสัญจรทางน้ำกับชุมชนใกล้เคียง เช่น ยี่สาร คลองโคก อัมพวา แม่กลอง รวมทั้งกรุงเทพฯ (Wattanawongsawang, 2004b) บางตะบูนมีความโดดเด่นเสมือนเป็นพิพิธภัณฑ์ชีวิตของเรือ ชุมชนบางตะบูนใช้เรือสำหรับการประกอบอาชีพประมงและอาชีพต่อเนื่อง เช่น การค้าขายและการสัญจรทั่วไป โดยจะพบเรือตงขนาดใหญ่ เรือประมงพื้นบ้าน (รูปที่ 6) และเรือสัญจรโบราณหลายชนิดจอดเรียงรายกันอยู่ริมท่าหน้าวัดและหน้าบ้าน เช่น เรือแท็กซี่ ซึ่งเป็นเรือสำหรับการสัญจรของนักท่องเที่ยว เรือมาดล้าเขียวเป็นท้องหีบสัญจรขายของจิปาตะ จนได้ชื่อว่าเรือเซเว่น-อีเลฟเว่น (รูปที่ 7) เรืออีเปิดที่ชาวบ้านใช้สำหรับคราดหอยแครง เรืออีป้าที่ชาวบ้านใช้แล่นออกไปถีบกระดานเลนและสัญจรทั่วไป เรือกระแซงหรือเรือลมน้ำ

รูปที่ 6 เรือประมงพื้นบ้าน

รูปที่ 7 เรือเซเว่น-อีเลฟเว่น

ในส่วนของการทำประมงในแม่น้ำบางตะบูนและลำคลองจะพบโพงพางเพื่อจับสัตว์น้ำ โดยโพงพางทำจากเสาไม้หรือเสาต้นมะพร้าว โดยปักไว้สี่ห้าต้นเรียงกันขวางบางส่วนของลำน้ำ ระหว่างเสามีลักษณะเป็นช่องที่มีอวนวางได้น้ำ คอยดักกุ้ง หอย ปู ปลา สำหรับบ้านที่มีฐานะดีก็มีโพงพางขนาดใหญ่หลายช่อง (Aksara, 2000) เวลาเรือสัญจรจะเลี้ยวแล่นอยู่นอกเสาโพงพาง จนกว่าจะมีการก๊อวนที่โพงพางตอนน้ำลง โดยสังเกตได้จากด้ามกอดวนจะหายไปจากโพงพาง เรือจึงจะสัญจรระหว่างเสาโพงพางได้ (รูปที่ 8) ความหลากหลายของทรัพยากรประมงชายฝั่งได้เข้ามาถึงบริเวณวัดคู้งตำหนัก ซึ่งเป็นจุดที่น้ำกร่อยเริ่มตื้นกับน้ำจืด จะพบเรือดักกุ้งหลวงหรือกุ้งแม่น้ำซึ่งเป็นเรือพาย หรือเรือหางยาวลำเล็ก ๆ ที่มีคนนั่งตักเบ็ด ข้างลำเรือจะมีช่องทำด้วยพลาสติกสานเป็นลำคล้ายตอปีโตหรือลูกกรักบีขนาดใหญ่เท่าถึงสี่ห้าสำหรับใส่กุ้งหลวงหรือกุ้งแม่น้ำ (Aksara, 2000) กุ้งเป็นเครื่องมือชีวิตคุณภาพน้ำได้ลักษณะหนึ่ง พื้นที่ใดที่ยังสามารถใช้ลอบดักกุ้งตามธรรมชาติได้ แสดงว่าคุณภาพน้ำอยู่ในระดับดี

รูปที่ 8 โพงพางจับสัตว์น้ำ

เรือและอุปกรณ์จับสัตว์น้ำที่มีการพัฒนาตามวิธีการทำประมงที่เปลี่ยนไปจากในอดีต โดยชุมชนยังสามารถดำรงชีพจากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรหมุนเวียนในระบบนิเวศ โดยมีการทดแทนตามธรรมชาติ เช่นเดียวกับการทำประมงพื้นบ้านบริเวณปากอ่าวและริมฝั่งทะเล สะท้อนการเคารพธรรมชาติและความสามารถของชุมชนในการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศได้เป็นอย่างดี

4.2.2 การเพาะเลี้ยงกุ้งในวังกุ้งธรรมชาติ

ป้าชายเลน ป้าชายคลองเป็นสังคมพืชที่ขึ้นบริเวณชายตลิ่งของสองฝั่งลำน้ำเหนือปากแม่น้ำขึ้นไป

ตามแม่น้ำบางตะบูนและลำคลองต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กับวงจรชีวิตของสัตว์น้ำ ทั้งในด้านเป็นที่อยู่อาศัย แหล่งเพาะพันธุ์ และการเจริญเติบโต ป้าชายเลนและป้าชายคลองสามารถผลิตอาหารแร่ธาตุหลายชนิด โดยได้จากการร่วงหล่นและการสลายตัวของเศษไม้ ใบไม้

ด้วยความสมบูรณ์ของพื้นที่ป้าชายเลนและป้าชายคลองในฐานะที่เป็นแหล่งอนุบาลธรรมชาติของสัตว์น้ำ การทำวังกุ้งธรรมชาติจึงเกิดขึ้นจากลักษณะธรรมชาติดังกล่าว โดยเฉพาะพื้นที่ลุ่มน้ำบางตะบูนด้านวัดเกาะแก้ว ชาวบ้านสร้างพื้นที่วังกุ้งในบริเวณป้าชายคลอง และอาศัยช่วงเวลาที่น้ำขึ้นเปิดให้น้ำจากคลองที่มีลูกกุ้งอาศัยอยู่ตามธรรมชาติ ได้แก่ กุ้งขาว กุ้งซีแอ้ กุ้งแสบวย กุ้งตะกาด ไหลเข้ามาในพื้นที่วังกุ้ง จากนั้นใช้อวนดักไม่ให้ลูกกุ้งหนีออกจากวังกุ้ง (เปลวพิพพฤกษ์, สัมภาษณ์, 31 พฤษภาคม 2551) การเลี้ยงอาศัยน้ำขึ้นน้ำลงตามธรรมชาติในการถ่ายเทน้ำและอาหารสำหรับการเลี้ยงกุ้ง ส่วนใหญ่อาหารตามธรรมชาติของกุ้งที่มากับน้ำจะเพียงพอสำหรับการเลี้ยงกุ้งอยู่แล้ว แต่ชาวบ้านบางรายก็มีการให้อาหารเสริมเพิ่มเติมบ้าง หลังจากการเลี้ยงกุ้งประมาณ 1 เดือนอาศัยช่วงน้ำลงดักอวนไว้ที่ประตูน้ำ กุ้งจะว่ายมาติดอวน จับกุ้งขึ้นมาคัดขนาดส่งออกขาย วังกุ้งธรรมชาติแสดงภูมิปัญญาง่าย ๆ ของชาวบ้านที่สะท้อนให้เห็นการประยุกต์ใช้ประโยชน์จากสภาพแวดล้อมธรรมชาติเพื่อการดำรงชีพของชุมชน

4.2.3 ป่าโกงกางกับการเผาถ่าน

บริเวณริมลำน้ำกร่อยของแม่น้ำบางตะบูนมีป้าชายเลนขึ้นสองฝั่งริมน้ำ จะพบเห็นต้นโกงกางใบใหญ่ โกงกางใบเล็ก และโรงเรือนเผาถ่านแทรกตัวอยู่กับพื้นที่ป้าชายเลนริมน้ำ (รูปที่ 9) โดยเฉพาะตั้งแต่บริเวณด้านเหนือวัดเกาะแก้วจนถึงบริเวณก่อนวัดคู้งตำหนัก

รูปที่ 9 โรงเรือนเผาถ่านแทรกตัวอยู่กับพื้นที่ป้าชายเลน

ในสมัยก่อนพื้นที่บางตะบูนเป็นแหล่งเตาเผาถ่านขนาดใหญ่และอาชีพเผาถ่านเป็นภูมิปัญญาของชาวบางตะบูนมาแต่โบราณ (Wattanawongsawang, 2004a)

ในอดีตการจับจองพื้นที่ป่าชายเลนเพื่อตัดไม้ไผ่สำหรับเป็นวัตถุดิบในการเผาถ่านนั้นทำได้โดยอิสระ แต่ในปัจจุบันผู้มีอาชีพเผาถ่านไผ่บางส่วนใหญ่ต้องมีพื้นที่ไว้ปลูกไม้ไผ่เอง บางบ้านมีแต่พื้นที่ปลูกไผ่ก็ตัดไม้ขายให้กับคนที่มิโรงเผาถ่าน พื้นที่ปลูกป่าไผ่บางบ้านเป็นพื้นที่ที่มีการปลูกป่าหมุนเวียนโดยไม่ได้นุกรุกพื้นที่ป่า ถ่านไม้คุณภาพดีได้มาจากไม้ไผ่ไผ่ซึ่งเป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ สูงโดยเฉลี่ย 8-10 เมตร เวลาตัดไม้ครั้งหนึ่งจะตัดทิ้งแปลงย่อยจนโล่งเตียน เพื่อนำเข้าเตาเผาทั้งหมด จากนั้นผืนดินจะถูกฟื้นฟูขึ้นด้วยการปลูกป่าไผ่โดยใช้ฝักจนเต็มพื้นที่

โรงเรือนเผาถ่านเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ก่อให้เกิดการหมุนเวียนของทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงเป็นแหล่งงานของคนในชุมชนโดยเฉพาะคนที่ไม่ได้เป็นเจ้าของที่ดินหรือเตาเผาถ่าน มีการรับจ้างทำงานขนไม้เข้าเตา งานควบคุมดูแลการเผาถ่าน งานตัดไม้ไผ่ไผ่มาเกาะเตาเปลือย รวมถึงงานก่อสร้างโรงเรือนเผาถ่าน ในการสร้างโรงเรือนเผาถ่านเริ่มจากการถมพื้นที่ให้สูงพื้นน้ำ ทำเลโรงเรือนเผาถ่านจะติดกับแม่น้ำหรือคลองซอย เพื่อสะดวกในการขนถ่ายทั้งไม้ไผ่ไผ่และถ่านจากโรงเตาหลังจากเผาถ่านเสร็จแล้ว ขนาดของโรงเรือนขึ้นอยู่กับจำนวนโรงเตาภายใน ขนาดทั่วไปของโรงเตาคือกว้าง 3 วา สูง 8-11 ศอก สร้างโดยวิธีลงเสาเข็มไม้ไผ่ไผ่เป็นพื้นเตา ผนังก่อเรียงอิฐฉาบปูนเป็นรูปโดม (Hongvivat, 2001) โรงเรือนมักนิยมมุงหลังคาด้วยจาก เพราะราคาถูกและอากาศถ่ายเทได้ดี จากมีความทนทานได้นานราว 10 ปี ไม่มีมอดขึ้นเนื่องจากได้รับความร้อนโดยตลอด โรงเตาและโรงเรือนเผาถ่านล้วนเป็นของดั้งเดิมที่ใช้สืบทอดกันมา เมื่อครั้งบรรพบุรุษ ซึ่งก่อสร้างแบบง่าย ๆ เป็นเทคโนโลยีและภูมิปัญญาชาวบ้านที่ใช้แรงคนเป็นสำคัญ (บุญช่วย เขยกลิ่น, สัมภาษณ์, 31 พฤษภาคม 2551) กระบวนการเผาถ่านไม้ไผ่ไผ่จะใช้เวลาราว 30 วัน เมื่อเสร็จแล้วถ่านจะถูกเรียงลงเรือขนถ่าน (รูปที่ 10) ปัจจุบันเรือขนถ่านเป็นเรือติดเครื่องยนต์ลำเล็ก ๆ โดยนำเข้าไปส่งในตัวเมืองเพชรบุรี และขนส่งต่อไปยังที่ต่าง ๆ โดยทางรถยนต์

ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากป่าไผ่ไผ่ด้วยการเผาถ่านมีการจัดการการใช้ทรัพยากรด้วยการฟื้นฟู

รูปที่ 10 เรือขนถ่านไม้ไผ่ไผ่

พื้นที่โดยวิธีปลูกป่าไผ่ไผ่แบบหมุนเวียนเพื่อนำมาใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่องได้ เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของสภาพแวดล้อมธรรมชาติและวัฒนธรรมของชุมชนบางตะบูน ความสามารถในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น การผลิตที่มีความรับผิดชอบ อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันความนิยมใช้ถ่านไม้ลดน้อยลง รวมทั้งผู้ประกอบการบางกลุ่มมักไม่ปลูกเสริมใหม่ให้มีปริมาณและช่วงเวลาของการเจริญเติบโตที่สมดุล ทำให้ปริมาณป่าไผ่ไผ่ถูกทำลายมากกว่าปริมาณที่ปลูกแทน

4.2.4 ป่าจากกับการเย็บจาก

ป่าจากเป็นป่าชายคลองที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติในพื้นที่ดินเค็ม น้ำกร่อยท่วมถึง พบเห็นมากบริเวณริมคลองไหลล่า คลองบางบัว (รูปที่ 11) คลองบางสามแพรก คลองบางครก ซึ่งเชื่อมจากแม่น้ำเพชรบุรีไปยังแม่น้ำบางตะบูน จากเป็นพืชที่มีคุณสมบัติประโยชน์ใช้สอยได้ตั้งแต่ยอดตลอดจนถึงโคนต้น ชาวบ้านบางตะบูนนิยมนำใบจากมาเย็บใช้งานมุงหลังคา (รูปที่ 12) กันผ้าบ้าน เป็นอาชีพที่ทำเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน (รูปที่ 13) ที่พบเห็นได้ในบ้านคลองไหลล่า บ้านบางกั้ง บานบางดอน ในตำบลบางตะบูน และตำบลบางตะบูนออก รวมทั้งบ้านแสมชาย ตำบลบางครก โดยปกติจากมุงหลังคาจะมีความคงทนอยู่ได้นานถึง 7-8 ปี แต่ถ้าหากเย็บจากโดยใช้ใบ 3 ใบ ช้อนทับกันจะมีความคงทนมากขึ้น อยู่ได้นานไม่น้อยกว่า 10 ปี การเย็บจากมุงหลังคาจะใช้ใบจากที่แก่มาเย็บเป็นตับจาก ขนาดของตับจากมี 2 ขนาด คือขนาด 1 เมตร และขนาด 1.20 เมตร แต่ที่นิยมคือขนาด 1 เมตร เรียกว่า “จาก 2 ศอก” ราคาขายจะอยู่ที่ประมาณตับละ 1.50 บาท ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพนี้สามารถเย็บจากได้ 80-160 ตับต่อคน

รูปที่ 11 ป่าจากริมคลองบางบัว

รูปที่ 12 ศาลาจากนั่งเล่นพักผ่อนริมน้ำ

รูปที่ 13 อุตสาหกรรมในครัวเรือนการเย็บจาก

ต่อวัน มีรายได้ประมาณ 120-150 บาทต่อคนต่อวัน (ทุเรียน ผิวม่วง, สัมภาษณ์, 31 พฤษภาคม 2551)

ระบบนิเวศป่าจากมีคุณค่าหลายประการ การใช้ประโยชน์จากต้นจากใช้เพียงแต่ใบ ดังนั้นต้นจากยังสามารถเจริญเติบโตออกดอกออกผลต่อไป ภูมิปัญญาต่าง ๆ ของการเย็บจากมุงหลังคาและการทำอาหารจากส่วนต่าง ๆ ของจาก ได้แก่ กวจาก ลูกจาก ดอกจาก โดยนิยมทำกินเฉพาะในกลุ่มคนรุ่นเก่า เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีคุณค่า สะท้อนการพึ่งพาระบบนิเวศเพื่อ

การดำรงชีวิตอย่างสมดุลและพอเพียง อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันความนิยมใช้จากมุงหลังคาบ้านลดน้อยลง เมื่อความต้องการในตลาดลดลง ผู้ผลิตก็ลดลงไปตามลำดับจึงเหลือแต่คนรุ่นเก่า คนแก่คนเฒ่าเท่านั้นที่ยังคงทำกันอยู่วิธีการเย็บจาก วิธีการกินอาหาร การใช้ประโยชน์จากต้นจากสำหรับชุมชนแถวป่าจากเริ่มเปลี่ยนไป เนื่องจากปัจจุบันพื้นที่ป่าจากในพื้นที่บางตะบูนลดลง โดยถูกกว้านซื้อไปทำบ่อเลี้ยงกุ้งจำนวนมาก

4.2.5 ป่าลำพูกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ระบบนิเวศของป่าลำพูมีความสำคัญต่อบริเวณชายคลอง เนื่องจากเป็นแหล่งอาหารและแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำที่สำคัญ รากหายใจของลำพูเป็นแหล่งสร้างดินใหม่ มีขนาดใหญ่ ยาว แข็งแรง จึงช่วยในการกรองน้ำ และกักเก็บสารแขวนลอยได้ดี เนื่องจากรากลำพูมีรัศมีกว้างประมาณ 3 เท่าของพุ่มต้น จึงสามารถใช้ต้นลำพูเป็นเขื่อนธรรมชาติป้องกันตลิ่งได้ดีมาก ป่าลำพูยังเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำและสัตว์บกหลายชนิด โดยเฉพาะหิ่งห้อย (Thepakorn, 2004)

บ้านแสมชายบริเวณใกล้วัดเขาตะเครา ซึ่งมีคลองบางครกไหลผ่านเต็มไปด้วยต้นโกงกาง จาก และลำพู (รูปที่ 14) โดยเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศการดูหิ่งห้อยยามราตรีที่สำคัญ นักท่องเที่ยวนิยมมาชมกันตั้งแต่ตอนพลบค่ำ มีมัคคุเทศก์ในชุมชนบ้านแสมชายนำชมหิ่งห้อยที่อาศัยอยู่บนต้นลำพูตลอดคลองบางครก มีปริมาณมาก และมีความหนาแน่นเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงฤดูหนาว

ปัจจุบันการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเพื่อชมหิ่งห้อย ชุมชนบ้านแสมชายทำโดยชุมชนเอง ซึ่งสามารถจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเศรษฐกิจของชุมชนได้เป็นอย่างดี เห็นได้จากปริมาณของหิ่งห้อยที่มี

รูปที่ 14 ป่าลำพูริมคลองบางครก บ้านแสมชาย

จำนวนมาก ซึ่งหึ่งห้อยถือเป็นดัชนีชี้วัดความสมบูรณ์ของระบบนิเวศและความสะอาดของแหล่งน้ำ อย่างไรก็ตาม ยังขาดการปลูกฝังความรู้ความเข้าใจในระบบนิเวศป่าชายคลอง รวมถึงวงจรชีวิตของหึ่งห้อยแก่คนในชุมชน เพื่อที่ชุมชนจะสามารถจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ได้อย่างถูกต้อง และรักษาความสมดุลของระบบนิเวศไว้ให้คงอยู่กับท้องถิ่นได้ตลอดไป

4.3 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมพื้นที่หลังแนวป่าชายเลนและป่าชายคลอง

พื้นที่หลังแนวป่าชายเลนและป่าชายคลอง ในอดีตเคยเป็นป่าชายเลนที่มีความอุดมสมบูรณ์ ต่อมาพื้นที่ป่าชายเลนถูกบุกรุก ส่งผลให้ระบบทางน้ำและลักษณะดินเปลี่ยนแปลงไปเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินเพื่อประกอบอาชีพ ได้แก่ การทำนาเกลือ การทำสวนมะพร้าว และการเลี้ยงกุ้งแบบอุตสาหกรรม โดยที่การทำนาเกลือและการทำสวนมะพร้าวยังคงใช้ภูมิปัญญาในการปรับเปลี่ยนพื้นที่เพื่อใช้ประโยชน์จากลักษณะธรรมชาติของพื้นที่

4.3.1 การทำนาเกลือ

พื้นที่ด้านหลังแนวป่าชายเลนของบางตะบูนเป็นแหล่งผลิตเกลือทะเลที่สำคัญของประเทศไทย ตั้งแต่สมัยโบราณ เนื่องจากทรัพยากรและสภาพภูมิศาสตร์ที่เอื้ออำนวยทั้งในแง่แสงแดด ปริมาณฝนที่ไม่มากเกินไปนัก ลมแรง ลักษณะดินเป็นดินเหนียวสามารถขังน้ำไม่ให้ซึมลงดิน พื้นที่บริเวณนี้จึงเอื้อต่อการทำนาเกลือมากกว่าชายฝั่งทะเลในคาบสมุทรภาคใต้ (Wattanawongsawang, 2004a)

กระบวนการผลิตเกลือทะเลต้องใช้พื้นที่ในการทำนาเกลือ และต้องการแสงแดดจากดวงอาทิตย์เพื่อระเหยน้ำทำให้ความเค็มของน้ำทะเลมากขึ้นจนตกผลึกเป็นเม็ดเกลือ โดยเริ่มจากการเตรียมพื้นที่ทำนาเกลือขนาดพื้นที่ตั้งแต่ 30-35 ไร่ ขึ้นไป มีความยาว 1-2 กิโลเมตร เพื่อให้เหมาะสมกับกระบวนการผลิตเกลืออย่างต่อเนื่อง ภูมิทัศน์นาเกลือจึงมีลักษณะเป็นผืนขนาดใหญ่ (รูปที่ 15) โดยอยู่ใกล้ชายทะเลหรือชายคลองที่สามารถดันน้ำเข้าแปลงนาเกลือ ซึ่งแต่ละส่วนเรียกว่า “กระทง” ส่วนปลายของนาเกลือควรอยู่ใกล้ถนนเพื่อสะดวกในการขนส่ง กรณีพื้นที่มีลักษณะเป็นผืนตรงสามารถชักน้ำหรือดันน้ำอย่างต่อเนื่องกันในแต่ละกระทงเรียกว่า “น่ายืน” ส่วนพื้นที่ไม่อยู่ในแนวตรง แต่ละกระทง

ต้องดันน้ำสลับไปสลับมาเรียกว่า “นาวน” อย่างไรก็ตาม ทั้งน่ายืนหรือนาวนจะต้องจัดเตรียมผืนนาเกลือเชื่อมโยงกันถึง 5 ส่วน ประกอบไปด้วยวังน้ำ นาดาก นารองเชื้อ นาเชื้อ นาปลง โดยการใช้กังหันลมหมุนจากลมธรรมชาติเพื่อดันน้ำ (Thipaksorn, 1998)

ปัจจุบันอาชีพการทำนาเกลือกำลังจะสูญหายไปเนื่องจากเกลือสินเธาว์ซึ่งเป็นเกลือกลุ่มโรงงานอุตสาหกรรมราคาถูกกว่า เป็นเหตุให้เกลือสมุทรไม่สามารถแข่งขันด้านราคากับเกลือสินเธาว์ได้ เนื่องจากกรรมวิธีในการผลิตเกลือสมุทรมีต้นทุนที่สูงกว่า

วิถีชีวิตอาชีพการทำนาเกลือ ก่อให้เกิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นที่ได้พึ่งพาทรัพยากรและสภาพแวดล้อมเพื่อการดำรงชีวิต ภูมิปัญญาต่าง ๆ ที่เกิดจากกระบวนการผลิตเกลือ และวัฒนธรรมการลงแรงของชุมชนเพื่อการโกยเกลือ หาบเกลือ (รูปที่ 16) มีคุณค่าทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม รวมทั้งนาเกลือยังเป็นแหล่งอาหารของนกชายเลนขนาดเล็กได้หากินและพักผ่อน ในระหว่างที่น้ำทะเลขึ้นท่วมหาดเลน มีคุณค่าต่อระบบนิเวศ ซึ่งชุมชนท้องถิ่นควรธำรงรักษาไว้ให้คงอยู่ตลอดไป

รูปที่ 15 ภูมิทัศน์นาเกลือจะเห็นต่อเนื่องเป็นผืนขนาดใหญ่

รูปที่ 16 การโกยเกลือ รวมเกลือเข้าเป็นกองเหมือนเจดีย์ทราย

4.3.2 การทำสวนมะพร้าว

มะพร้าวเป็นพืชน้ำกร่อย สามารถทนดินเค็มได้ดี จึงมีความเหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศที่ราบชายฝั่งทะเล โดยพบสวนมะพร้าวจำนวนมากบริเวณพื้นที่ติดคลองบางครก การทำสวนมะพร้าว รวมถึงการทำน้ำตาลมะพร้าวเป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ โดยมีขั้นตอนการปลูกทำสวนมะพร้าว การเก็บเกี่ยว และการทำน้ำตาลมะพร้าว

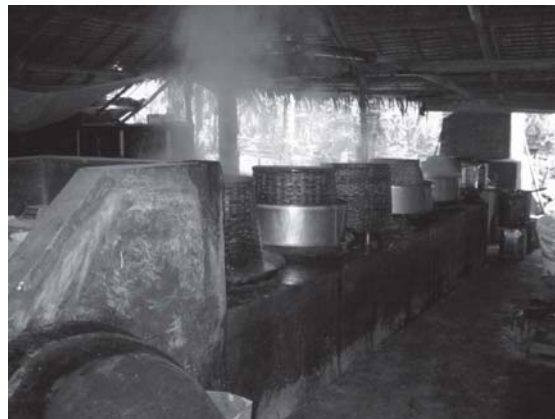
การปลูกทำสวนมะพร้าว เริ่มตั้งแต่การคัดสรรพันธุ์มะพร้าว การปลูกมะพร้าวทำในลักษณะเป็นสวนยกทรง (รูปที่ 17) เนื่องจากต้นมะพร้าวต้องได้รับน้ำตลอดเวลาเพื่อให้ออกจั่นติดผลได้ตลอดปี โดยอาศัยการควบคุมปริมาณน้ำเข้าออกด้วยประตูน้ำ ในส่วนของการบำรุงดินนิยมใช้ปุ๋ยอินทรีย์จากถ่านใบมะพร้าวซึ่งเป็นผลพลอยได้จากการผลิตน้ำตาลมะพร้าว

การเก็บเกี่ยวน้ำตาล ในทุกขั้นตอนของการเก็บเกี่ยวน้ำตาลล้วนแต่เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่น นับตั้งแต่การป็นขึ้นไปที่ค่อมะพร้าวโดยใช้พะอง ซึ่ง “พะอง” เป็นลำไม้ไผ่สำหรับป็นต้นมะพร้าว การเลือกจั่นหรือวงที่มีอายุประมาณ 15 วัน นับตั้งแต่จั่นเริ่มออก การทำความสะอาด (จั่นมะพร้าว) โดยการกำจัดมดและแมลงที่เกาะวงตาลออก การนวดวงตาลจากโคนไปปลายวงเพื่อให้ได้น้ำตาลที่ใสสะอาด การล้างทำความสะอาดกระบอกรองน้ำตาลใส การปาดวงตาล โดยการปาดบาง ๆ แล้วแขวนกระบอกเพื่อรองรับน้ำตาลใส ซึ่งปกติจะทำวันละสองครั้งในตอนเช้าและเย็น โดยเฉพาะการเก็บน้ำตาลใสในช่วงเช้าจะทำให้ได้น้ำตาลคุณภาพดี นอกจากนี้ เพื่อป้องกันไม่ให้น้ำตาลเสีย จะมีการใส่ไม้พยอมหรือไม้เคี่ยมลงในกระบอก

นอกจากการจำหน่ายผลมะพร้าวโดยทั่วไปแล้ว การทำสวนมะพร้าวยังเอื้อต่ออุตสาหกรรมในครัวเรือนเพื่อการผลิตน้ำตาลมะพร้าว แต่ละครัวเรือนสามารถผลิตเองได้ตามปริมาณและความเหมาะสมของวัตถุดิบที่แต่ละครัวเรือนปลูก (Panin et al., 2007) น้ำตาลมะพร้าวจะทำในโรงเรือนเคี้ยวน้ำตาล ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณสวนมะพร้าว การทำน้ำตาลมะพร้าวเป็นการนำน้ำตาลใสที่เก็บมาเคี้ยวบนเตาเคี้ยวน้ำตาลจนงวดเป็นสีเหลืองนวล การทำโรงเรือนและเตาเคี้ยวน้ำตาลล้วนเป็นเทคโนโลยีและภูมิปัญญาชาวบ้านที่ใช้สืบทอดกันมา โดยมีลักษณะเป็นโรงเรือนหลังคามุงจาก มีเตาสำหรับเคี้ยวน้ำตาลประมาณ 3-5 ลูก เตาเคี้ยวตาลใช้วิธีก่ออิฐฉาบปูน และสร้างปล่องไฟสูงประมาณ 5 เมตร โดยที่ควันไฟในแต่ละ

รูปที่ 17 วิธีการปลูกมะพร้าวโดยปลูกยกทรงสวน

รูปที่ 18 เตาเคี้ยวน้ำตาล

เตาจะถูกระบายออกปล่องไฟทั้งหมด ไม่รบกวนผู้กำลังเคี้ยวน้ำตาล (รูปที่ 18) เชื้อเพลิงในการทำน้ำตาลมะพร้าวใช้วัตถุดิบในพื้นที่ได้ทุกชนิด ทั้งใบมะพร้าว ลำต้น กะลา ซึ่งถือเป็นการใช้ทรัพยากรในพื้นที่คุ้มค่า

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันการผลิตน้ำตาลมะพร้าวมีความยากลำบากเพราะต้นมะพร้าวที่มีอายุมากจะมีลำต้นสูง ยากต่อการป็นขึ้นไปที่เก็บน้ำตาล รวมทั้งไม่มีผู้สืบทอดการทำน้ำตาลมะพร้าวแบบดั้งเดิม เนื่องจากลูกหลานเลือกที่จะทำอาชีพอื่น ทำให้อาชีพการผลิตน้ำตาลมะพร้าวค่อย ๆ ลดน้อยลงไป

5. การวิเคราะห์แนวโน้มสถานการณ์ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่อ่าวบางตะบูน

จากการศึกษาลักษณะของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่ พบว่าพื้นที่อ่าวบางตะบูนมีประเด็นปัญหาเรื่องความขัดแย้งของการใช้ประโยชน์ที่ดิน ปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ ปัญหาการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์จากการพัฒนาด้านกายภาพ

ปัญหาชุมชนขาดความรู้และความเข้าใจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างถูกวิธี และปัญหาการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชน ซึ่งล้วนส่งผลกระทบต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่

1) ปัญหาความขัดแย้งของการใช้ประโยชน์ที่ดิน: เกิดจากขาดการวางแผนการใช้ที่ดินที่เหมาะสมและขาดการบังคับใช้ โดยพบว่าพื้นที่อำเภอบางตะนูนมีเพียงการจัดทำแผนการใช้ที่ดินในระดับลุ่มน้ำ โดยกรมพัฒนาที่ดิน (LDD, 2001) แต่ไม่มีการทำแผนการใช้ที่ดินเฉพาะพื้นที่ รวมทั้งแผนการใช้ที่ดินดังกล่าวยังขาดการบังคับใช้อย่างเป็นรูปธรรม ก่อให้เกิดการทับซ้อนกันของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชายเลน หาดเลน ทรัพยากรประมง และระบบนิเวศน้ำกร่อย เป็นปัญหาหลักที่เป็นจุดเริ่มต้นของผลกระทบทางตรงต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่อำเภอบางตะนูน โดยพบว่าเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ในระบบหนึ่ง หรือการใช้ประโยชน์ทรัพยากรด้านใดด้านหนึ่งมากเกินไปย่อมส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชนในอีกระบบหนึ่ง ซึ่งต่างเป็นการแย่งชิงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ 1) ความขัดแย้งระหว่างการอนุรักษ์กับการใช้ประโยชน์พื้นที่ 2) ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มการใช้ประโยชน์พื้นที่เพื่ออุตสาหกรรมกับเพื่อการดำรงชีวิต

2) ปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ: ได้แก่ ความเสื่อมโทรมของคุณภาพน้ำเนื่องจากน้ำทิ้งจากชุมชน โรงงานอุตสาหกรรม การเกษตรกรรม และการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ การลดลงและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าชายเลนและป่าชายคลอง เนื่องจากการเปลี่ยนพื้นที่เป็นการเพาะเลี้ยงกุ้งจำนวนมาก (รูปที่ 19) ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรประมงจากการทำประมงด้วยเครื่องมือที่ผิดกฎหมาย การกัดเซาะชายฝั่งและการพังทลายของตลิ่งในแม่น้ำและคลอง (รูปที่ 20) เนื่องจากความไม่สอดคล้องของการปล่อยน้ำจากเขื่อนแก่งกระจานกับการขึ้นลงของน้ำทะเล

3) ปัญหาการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์จากการพัฒนาด้านกายภาพ: ได้แก่ นโยบายการพัฒนาด้านกายภาพเพื่อการพัฒนาชุมชนของภาครัฐ เช่น การสร้างถนน การสร้างระบบระบายน้ำ การก่อสร้างบ้านเรือนเพื่อชุมชน การพัฒนาการท่องเที่ยว มีแนวโน้มที่จะทำลายทรัพยากรและระบบนิเวศชายฝั่งทะเลให้เสื่อมโทรม ทำให้เกิดปัญหามลพิษในพื้นที่ริมแม่น้ำบางตะนูน

4) ปัญหาชุมชนขาดความรู้ความเข้าใจและสำนึกในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ: คนในชุมชนดั้งเดิมส่วนใหญ่ยังคงรักษาภูมิปัญญาในด้านการนำทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้อย่างถูกวิธี

รูปที่ 19 การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าชายเลนและป่าชายคลองไปเป็นบ่อเลี้ยงกุ้งจำนวนมากในพื้นที่ตำบลบางตะนูนออก และตำบลบางครก

รูปที่ 20 การกัดเซาะพังทลายของตลิ่งบริเวณคลองบางครก บ้านสามชาย

และการดูแลรักษาให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างต่อเนื่อง แต่จากการสำรวจพบว่าคนรุ่นใหม่ในชุมชนเดิมและคนที่ย้ายเข้ามาใหม่ขาดความรู้ความเข้าใจและจิตสำนึกในการจัดการและรักษาระบบนิเวศของพื้นที่ชายฝั่ง ดังนั้นจึงมีแนวโน้มที่ในอนาคตปัญหาด้านการทำลายทรัพยากรธรรมชาติด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์หรือด้วยความจงใจจะมีความรุนแรงมากขึ้น

5) ปัญหาการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชน: ความอุดมสมบูรณ์ของป่าชายเลนและการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนในอดีตสะท้อนถึงการดำรงชีวิตแบบยังชีพที่พอเพียง แต่ปัจจุบันสภาพเศรษฐกิจเป็นตัวเร่งรัดต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัฒนธรรม โดยเกิดการพัฒนาและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติที่มากเกินไป จนก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ และส่งผลให้ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องในชีวิตประจำวันของชุมชนที่ดั้งเดิมหลายอย่างหายไป เช่น การละเล่นของเด็ก ๆ ในชุมชน และการละเล่นของผู้ใหญ่ในเทศกาลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับป่า ความเชื่อในเรื่องผีป่าซึ่งเชื่อว่าป่าจะมีผีคอยดูแลทำให้การใช้ประโยชน์จากธรรมชาติต้องทำการขออนุญาตก่อน เป็นต้น

6. บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมพื้นที่ชายฝั่งทะเลของพื้นที่อ่าวบางตะบูน อำเภอบ้านแหลม พบว่าวิถีชีวิตชุมชนในแต่ละพื้นที่ได้พึ่งพาประโยชน์ในการดำรงชีวิต เกิดความโดดเด่นร่วมกันของภูมิทัศน์และวัฒนธรรม การดำเนินชีวิตของชุมชนบางตะบูนในแต่ละอาชีพ ล้วนเกี่ยวข้องและผูกพันกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและระบบนิเวศชายฝั่งทั้งป่าชายเลนและป่าชายคลองมาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ในอนาคตมีแนวโน้มของปัญหาที่มีผลกระทบต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่อ่าวบางตะบูน ได้แก่ ความขัดแย้งของการใช้ประโยชน์ที่ดิน ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์จากการพัฒนาด้านกายภาพชุมชนขาดความรู้ความเข้าใจและสำนึกในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชน

ดังนั้น แนวทางการอนุรักษ์และจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่อ่าวบางตะบูนจึงมีความจำเป็น โดยต้องครอบคลุมการรักษาระบบนิเวศและสภาพแวดล้อม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการจัดการโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน (Lundberg & Handegard, 1996) เพื่อสนับสนุนให้เกิดการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในประเด็นด้านต่าง ๆ ดังนี้

6.1 การรักษาระบบนิเวศและความหลากหลายชีวภาพของท้องถิ่นโดยการมีส่วนร่วมของเอกชนและชุมชน

การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อการรักษาระบบนิเวศและความหลากหลายชีวภาพของพื้นที่อ่าวบางตะบูน ควรอยู่ภายใต้แนวคิดการวางแผนการใช้ประโยชน์ทรัพยากรในระบบนิเวศชายฝั่งทะเล คำนึงถึงการพัฒนาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างต่อเนื่องและยาวนาน (sustainable use) ชีตความสามารถในการรองรับ (carrying capacity) และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรต่าง ๆ ให้ได้ผลตอบแทนสูงสุดจากการใช้ประโยชน์หลายด้าน (multiple use) เช่น การจัดการทรัพยากรป่าชายเลนในรูปแบบทรัพยากรที่สามารถฟื้นฟูได้ (renewable resources) โดยคำนึงถึงผลผลิตป่าชายเลนทั้งทางตรงและทางอ้อมในระยะยาว ตลอดจนในการตัดสินใจใด ๆ ต้องคำนึงถึงผลต่อเนื่องและค่าโอกาสที่จะเสียไปในอนาคต (opportunity cost) ของระบบนิเวศป่าชายเลนที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศชายฝั่งทะเลอื่น ๆ และนิเวศวัฒนธรรมของท้องถิ่นด้วย

รัฐควรจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมให้ชุมชนมีความรู้ความเข้าใจถึงความสำคัญของระบบนิเวศชายฝั่งและคุณค่าของความหลากหลายทางชีวภาพในท้องถิ่น โดยเฉพาะเรื่องป่าชายเลน นกชายเลน ฯลฯ สนับสนุนการจัดตั้งกลุ่มและเครือข่ายชุมชนต่าง ๆ และสนับสนุนเครือข่ายชุมชนที่มีอยู่ในการดำเนินงานกิจกรรมสำหรับการดูแลและรักษาพื้นที่ รวมทั้งการใช้อย่างจริงจังทางเศรษฐศาสตร์กระตุ้นให้ภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ในพื้นที่เข้ามามีบทบาทในเรื่องการจัดการทรัพยากรชายฝั่งทะเล การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ และการอนุรักษ์วิถีชีวิตการดำรงชีพของชุมชนท้องถิ่น เพื่อจะได้มีการขยายผลออกไปได้อย่างกว้างขวางจนถึงระดับภูมิภาคและระดับชาติ

6.2 การวางแผนการใช้ที่ดิน การพัฒนา กายภาพและการจัดการภูมิทัศน์

การวางแผนการใช้ที่ดินที่เหมาะสมควรคำนึงถึงทั้งภาพรวมและลักษณะเฉพาะของพื้นที่ โดยที่แผนการใช้ที่ดินระดับภูมิภาคและเฉพาะพื้นที่ต้องมีความสอดคล้องกัน สำหรับพื้นที่ชายฝั่งทะเลของอ่าวบางตะบูนควรกำหนดแผนการใช้ที่ดินในระดับภูมิภาคโดยยึดพื้นที่ลุ่มน้ำเพชรบุรีเป็นหลักในการกำหนดการใช้ที่ดินที่เหมาะสมกับลักษณะทางกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจสังคมของพื้นที่ ซึ่งปัจจุบันกรมพัฒนาที่ดินได้จัดทำแผนที่ในส่วนนี้แล้ว คือ แผนการใช้ที่ดินลุ่มน้ำสาขาเพชรบุรีตอนล่าง 2544

ในส่วนแผนการใช้ที่ดินเฉพาะพื้นที่นั้นยังไม่มี การจัดทำ ดังนั้นจึงสมควรดำเนินการจัดทำให้สอดคล้องกับแผนการใช้ที่ดินระดับภูมิภาคและมีผลบังคับใช้อย่างเป็นรูปธรรม โดยคำนึงถึงการกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ (zoning) ของพื้นที่ออกเป็น 3 ส่วนหลัก คือ พื้นที่สงวน พื้นที่อนุรักษ์ และพื้นที่พัฒนา ทั้งนี้เพื่อลดปัญหาความขัดแย้งของการใช้ประโยชน์ที่ดิน เกิดการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด และหลีกเลี่ยงการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อระบบนิเวศ (Snedaker & Getter, 1985) นอกจากนี้ยังต้องมีแผนการจัดการด้านต่าง ๆ ได้แก่

แผนพัฒนาด้านกายภาพ เช่น การก่อสร้างอาคาร บ้านเรือน สะพาน ถนน และท่าเรือ ในเขตที่ราบน้ำทะเลท่วมถึง โดยควรรักษารูปแบบร่องระบายน้ำตามธรรมชาติ หลีกเลี่ยงการสร้างอาคารใกล้ริมตลิ่ง โดยถอยร่นห่างเข้าไปจากแนวตลิ่ง และรักษาแนวพืชพรรณธรรมชาติเพื่อเป็นแนวกันชน

แผนการจัดการด้านภูมิทัศน์ ควรคำนึงถึงการรักษาระบบนิเวศและวิถีชีวิตของชุมชนเป็นสำคัญ รวมถึงการวางแผนภูมิทัศน์เพื่อลดปัญหามลพิษในพื้นที่ชายฝั่งทะเล เช่น การกำหนดแนวกันชนระหว่างการใช้อยู่อาศัยที่ดินที่ขัดแย้งกัน การอนุรักษ์วิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพ

6.3 การสร้างชุมชนเข้มแข็งเพื่อสืบทอด ความรู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่น

โดยพื้นฐานชุมชนบางตะบูนมีความโดดเด่นด้านการประกอบอาชีพต่าง ๆ ที่พึ่งพิงทรัพยากรชายฝั่ง เกิดองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่สำคัญในแต่ละ

อาชีพ รวมทั้งแต่ละอาชีพยังมีการพึ่งพาซึ่งกันและกัน ทั้งการแลกเปลี่ยนผลผลิต การแบ่งปันสัตว์น้ำและอาหารทะเลแปรรูป แสดงถึงชุมชนที่มีแรงยึดเหนี่ยวสูง ความเหลื่อมล้ำน้อย ความมีน้ำใจไมตรีต่อกันยังดำรงอยู่อย่างกว้างขวาง ดังนั้นการสร้างชุมชนเข้มแข็งของชาวบางตะบูนจึงควรเริ่มจากฐานวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นพลังผลักดันการพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุดและยั่งยืน เพราะเป็นสิ่งที่ชุมชนสร้างขึ้นมาจากมีประวัติศาสตร์ชุมชนที่ยาวนาน ถ้ามีวัฒนธรรมชุมชนเข้มแข็ง การ“รวมกลุ่ม” เพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ จะสำเร็จได้ไม่ยาก และสามารถต่อต้านการเอารัดเอาเปรียบจากภายนอกได้

การพัฒนาองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่มีอยู่ในพื้นที่เป็นการจัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ยั่งยืน ก่อให้เกิดเอกลักษณ์และจิตสำนึกในการมีส่วนร่วม การปลูกฝังและให้ความรู้กับเยาวชนด้านความสำคัญและการรักษาระบบนิเวศชายฝั่งในท้องถิ่นเพื่อการยังชีพบนพื้นฐานความพอเพียง ทั้งการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง การประมงพื้นบ้าน การใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน ป่าชายคลองต่าง ๆ เพื่อให้เยาวชนเกิดความรัก ความหวงแหน และความภาคภูมิใจในท้องถิ่นตน อันจะเป็นการผลักดันให้มีการอนุรักษ์พื้นที่ให้คงอยู่สืบต่อไป

6.4 การจัดการการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน เพื่อ การสร้างรายได้และกระจายรายได้สู่ชุมชน

การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่อ่าวบางตะบูน พบพื้นที่ที่มีศักยภาพในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม ได้แก่ วิถีชีวิตการเผาถ่าน และการเย็บจากของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางตะบูนและลำคลองต่าง ๆ การศึกษาระบบนิเวศป่าชายเลนและวิถีชีวิตการทำฟาร์มเลี้ยงหอยแครงบริเวณปากอ่าวและริมฝั่งทะเลบางตะบูน การท่องเที่ยวชมหิ่งห้อยและวิถีชีวิตชุมชนบ้านแสมชาย ภูมิทัศน์นาเกลือและการดูนกชายเลน ทั้งนี้เนื่องจากมีระบบนิเวศชายฝั่งที่โดดเด่น รวมทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นและเทคโนโลยีพื้นบ้านที่เกิดจากการประยุกต์ใช้ประโยชน์จากสภาพแวดล้อมธรรมชาติในลักษณะต่าง ๆ เพื่อการดำรงชีวิต

การส่งเสริมการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนในขีดความสามารถที่พื้นที่และชุมชนท้องถิ่นจะรองรับได้ ได้แก่ การกำหนดระดับในการพัฒนาและการจัดลำดับความสำคัญของโครงการเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว ให้เกิด

การกระจายรายได้สู่ชุมชน การจัดทำแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวแต่ละพื้นที่และดำเนินการพัฒนาตามแผนอย่างต่อเนื่องทั้งแผนระยะสั้นและระยะยาว โดยความร่วมมือของภาครัฐ ภาคเอกชน หน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง การปลูกฝังความรู้ความเข้าใจในคุณค่าระบบนิเวศของพื้นที่ให้แก่ชุมชน ส่งเสริมการเป็นภาคีเครือข่าย โดยชุมชนให้ชุมชนเป็นผู้จัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และวัฒนธรรมของชุมชนเอง เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองอย่างพอเพียงได้ในระยะยาว

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ อรศิริ ปาณินท์ หัวหน้าโครงการศึกษา เพื่ออนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างลุ่มน้ำเพชรบุรี และอาจารย์ศรัณย์ สมันตรัฐ หัวหน้าโครงการวิจัยย่อยภูมิทัศน์วัฒนธรรมในลุ่มน้ำเพชรบุรี งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

References

- Aksara, Y. (2000). ล่องแม่น้ำเพชร [Cruise in Phetchaburi River]. *Kitchen: Food and Culture Magazine*, 26, 82-95.
- Aksornkoe, S. (1999). ป่าชายเลน...นิเวศวิทยาและการจัดการ [Ecology and management of mangroves in Thailand]. Bangkok, Thailand: Kasetsart University.
- Hongvivat, N. (2001). อาชีพจากทะเล [Jobs from the sea]. Bangkok, Thailand: Sangdad-Phuendek Publishing.
- Land Development Department (LDD). (1988). แผนการใช้ประโยชน์ที่ดินจังหวัดเพชรบุรี [Land use plan of Phetchaburi Province]. Bangkok, Thailand: Department of Land Development, Ministry of Agriculture and Co-operatives.
- Land Development Department (LDD). (2001). แผนการใช้ที่ดินลุ่มน้ำสาขาแม่น้ำเพชรบุรีตอนล่าง [Land use plan of the lower Phetchaburi Basin]. Bangkok, Thailand: Department of Land Development, Ministry of Agriculture and Co-operatives.
- Lundberg, A. & Handegard, T. (1996). Changes in the spatial structure and function of coastal cultural landscapes. *Geojournal*, 39(2), 167-178.
- Panin, O., Khemapat M., Angsuwet J., & Bunjongpak J. (2007). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์: ภูมิปัญญาและพัฒนาการของเรือนพื้นถิ่นลุ่มน้ำเพชรบุรี [Final report: Local wisdom and development of the vernacular house in Phetchaburi Basin]. Bangkok, Thailand: Kasetsart University.
- Sainimnuan, V. (2000). เพชรบุรี [Phetchaburi]. Bangkok, Thailand: Kurusapa Business Organization.
- Snedaker, S. C., & Getter, C. D. (1985). *Coastal resources management guidelines*, Coastal Publication No. 2. Washington D. C.: Research Planning Institute, Inc.
- Tangkitngamwong, O. (2007). ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชายฝั่งทะเลในพื้นที่ป่าชายเลน ปากแม่น้ำ และระบบนิเวศน้ำกร่อย [Coastal cultural landscape in mangrove forest, estuary, and estuarine ecosystem]. Final Report: Cultural landscape in Phetchaburi Basin. Bangkok, Thailand: Kasetsart University.
- Thepakorn, V. (2004). ป่าชายคลอง ป่าพี่ป้าน้องของป่าชายเลน [Forest at the estuary of a river is brotherhood of mangrove forest]. Bangkok, Thailand: Aksorn Charoentat Co., Ltd.
- Thipaksorn. (1998). วิถีชาวนาเกลือ [Salt farmer way]. *Kitchen: Food and Culture Magazine*, 48, 72-77.
- Thai Engineering Consultant Co., Ltd. (2002). รายงานขั้นสุดท้าย: พื้นที่ป่าชายเลนบริเวณโรงเรียนบางตะบูน [Final report: Mangrove forest at Bang Taboon School]. Bangkok, Thailand: Tourism Authority of Thailand.

- UNESCO. (2005). *Cultural landscape*. Retrieved May 2008, from <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape>
- Wattanawongsawang, A. (2004a). ป่าเขา ท้องทุ่งดงตาลและหาดโคลนหาดทราย [Forest, mountain, rice field, Palmyra palm clump, mud flat and beach]. For Understanding of the Land: Phetchaburi. Bangkok, Thailand: Sarakadee Press, 15-33.
- Wattanawongsawang, A. (2004b). ประมงบ้านแหลมความรุ่งโรจน์ที่ไม่หวนคืน [Glory is never come back to Ban Laem's local fishery]. For Understanding of the Land: Phetchaburi. Bangkok, Thailand: Sarakadee Press, 90-107.

